

Staalkaart van Clingendaels kanonnen

GODFRIED VAN BENTHEM VAN DEN BERGH

HET NEDERLANDS INSTITUUT VOOR Internationale Betrekkingen werd naar zijn fraaie behuizing 'Clingendael' genoemd en die naam is ingeburgerd. Het werd in 1983 opgericht, vooral uit economische overwegingen. Volgens een rapport van een Tweede-Kamercommissie moesten vier Haagse instituten – het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken (NIVV); het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken (NGIZ); het Defensie Studiecentrum; en de Vereniging voor Internationale Rechtsorde (VIRO) – samen gehuisvest worden. Dat zou samenwerking stimuleren en bezuiniging mogelijk maken. Maar die 'colocatie' werd fusie, zo besloten de subsidiegevende ministeries. Het nieuwe Instituut werd niet al te ruim gefinancierd en kon zijn taken vervullen door zich vooral ook eigen inkomsten te verwerven. Dat lukte goed, vooral door het opzetten van cursussen, voor zowel Nederlandse als buitenlandse deelnemers, in het bijzonder uit Oost-Europa en Afrika. Het kan ook geen kwaad om niet louter van ambtelijke subsidiegevers afhankelijk te zijn.

In 1982 heb ik op verzoek van de redactie van de *Internationale Spectator* mijn verwachtingen van het nieuwe Instituut opgeschreven.¹ Ik hoopte vooral dat het een lacune zou gaan vullen. In Nederland bestond nog geen instituut, zoals

Chatham House of het Zweedse Instituut voor Internationale Betrekkingen, dat op grond van de kwaliteit en de reikwijdte van zijn onderzoeksactiviteiten beoordelingsstandaarden verschaft en voorbeeldwerking kreeg. Het nieuwe Instituut zou daarmee het niveau van onderzoek en onderwijs in internationale betrekkingen op de universiteiten kunnen verhogen.

Ook nu nog heeft Nederland te kampen met de erfenis van afzijdigheid en de daarmee samenhangende normatieve benadering van de internationale politiek. Zo hebben alle universiteiten een of meer leerstoelen in het internationale recht, maar beschikt nu alleen de Universiteit van Amsterdam over een gewoon hoogleraar in de internationale betrekkingen. Op andere universiteiten moeten studenten het doen met bijzondere hoogleraren, die geen staf hebben en weinig tijd. Om onduidelijke redenen worden internationale betrekkingen bovendien als een 'leer' beschouwd in plaats van een wetenschappelijk vakgebied. Opvallend is ook dat deelgebieden als internationale politieke geschiedenis of economische betrekkingen aan de universiteiten beter bedeed zijn dan het overkoepelende vak.

De komst van Clingendael was

Cannons and Canons: Clingendael Views of Global and Regional Politics.

Assen: Van Gorcum, 2003; 376 blz.; 39,50 euro; ISBN: 90-232-3962-8

daarom van groot belang. Maar heeft het de door mij beoogde taak kunnen vervullen? Het twintigjarige jubileumboek kan helpen die vraag te beantwoorden. Maar eerst moet ik erkennen dat mijn oorspronkelijke verwachting te veel was gebaseerd op de veronderstelling van een *tabula rasa*. Maar zo 'academisch' kon Clingendael niet worden. Het moest relevant blijken voor het buitenlands beleid. Het had aan uiteenlopende verwachtingen te voldoen in het Haagse netwerk en het had bovendien als taak media en publiek van dienst te zijn en te informeren. Ook moest het door de gevestigde collega-instituten serieus worden genomen om daarmee te kunnen samenwerken. Dit alles maakte de druk groot om zich vooral op actuele vragen en discussies te richten, en ontwikkelingen op langere termijn en theorievorming minder aandacht te geven. De huidige bekendheid van Clingendael is waarschijnlijk minder aan eigen onderzoek te danken dan aan het frequent verschijnen van stafleden op televisie en radio en in kranten. Ze moesten wel voortdurend de actualiteit blijven bijhouden. Al had Clingendael dat gewild, het had niet aan mijn

oorspronkelijke verwachting kunnen voldoen.

Maar hoe dit ook zij, de zuigkracht van de actualiteit heeft nadelen. Zo was de oorlog tegen Irak nog niet begonnen, toen de bijdragen aan de jubileumbundel moesten worden afgesloten en naar de drukker gestuurd. Nu werd het belang van een eventuele oorlog wel erkend, maar de analyse bleef in de actualiteit steken. Ook het huidige mengsel van verzet tegen Amerika en burgeroorlog werd niet voorzien. Al was dat erg moeilijk, was het volstrekt onmogelijk? Zouden instituten als Clingendael niet op zijn minst 'one step removed' van de actualiteit moeten blijven en actuele beleidsvragen niet in het licht van een wat langere-termijnperspectief moeten bezien? Hun nut lijkt mij eerder te liggen in het wat kritisch afstand houden en de analyse verruimen door lange-termijndenken en vergelijken. Door intens betrokken te zijn bij actuele discussies worden steevast belangrijke gegevens en ontwikkelingen verwaarloosd. De verdeeldheid en onderlinge vijandschap van bevolkingsgroepen in Irak vormen een goed voorbeeld, evenals het overdrijven van de ontwikkeling van massavernietigingswapens. (Heel lang bleef trouwens onopgemerkt dat massavernietigingswapens geen eigen categorie vormen. Door dat wel aan te nemen, wordt het bezit van kernwapens gesuggereerd.)

Meer 'views' dan onderzoeksresultaten

De door Van Staden, Rood en Labohm geredigeerde bundel *Canons and Canons: Clingendael's Views of Global and Regional Politics* moet tegen de achtergrond van Clingendael's taken worden bezien. Clingendael kon geen pur sang-onderzoeksinstituut worden. Maar om hun taken goed te vervullen – onderwijs, onderzoek en publieke voorlichting – moesten de stafleden wel eigen

specialiteiten ontwikkelen en daarbij van wetenschappelijk onderzoek gebruik maken.

De 'twintig jaar'-bundel bevat dan ook inderdaad 'views' eerder dan onderzoeksresultaten. Hij geeft een goed inzicht in de specialiteiten van de staf van Clingendael. Het spectrum van onderwerpen die tot de internationale betrekkingen worden gerekend, heeft zich vooral na het einde van de Koude Oorlog verruimd. Al blijven de klassieke onderwerpen als strategie en rivaliteit tussen grote mogendheden centraal staan, het belang van transnationale en van binnenstatelijke processen is zeker toegenomen. Dat blijkt ook uit de inhoud van de bundel.

De belangrijkste vraag van de bundel (gesteld door de directeur van Clingendael en redacteur Van Staden) is ook een 'klassieke' vraagstelling: waarom heeft zich geen *balance of power*-coalitie gevormd tegen de Verenigde Staten als de naar hegemonie strevende mogendheid? Van Staden analyseert het beleid van Amerika's belangrijkste mogelijke rivalen: de Europese Unie (verdeeld en daardoor te zwak); Rusland (nog te afhankelijk van Amerika); en China (nog niet sterk genoeg). Ik zou daaraan willen toevoegen dat zich geen met dat van het Europa van vóór de Eerste Wereldoorlog te vergelijken *balance of power*-ethos en politiek systeem op wereldniveau konden vormen, aangezien de Verenigde Staten al de hegemonie in de schoot kreeg geworpen door het instorten van de Sovjetunie. Er is sinds de Eerste Wereldoorlog geen stelsel van machtsevenwicht meer, gericht op het voorkomen van de opkomst van een hegemoon. Nu is alleen de komst van een uitdager mogelijk, van een rivaal, die de positie van hegemoon de Verenigde Staten wil overnemen (of delen). Mij lijkt dat alléén China machtig genoeg zal kunnen worden om zich ten doel te stellen opnieuw centrum van de

wereld te worden. Stel dat China over enige decennia de Verenigde Staten zou gaan uitdagen, dan lijkt mij dat de vorming van bondgenootschappen – uitdrukkelijk of stilzwijgend – in belang toeneemt. Voor China is dat niet gunstig, omdat het de omgang met bondgenoten niet gewend is. Maar EU en NAVO kunnen dan weer als machtsbron van groot belang worden voor een relatief zwakker wordende Verenigde Staten (dat is trouwens nu al het geval).

De implicaties van zo'n rivaliseringscenario – dat evenmin als dat met betrekking tot de Verenigde Staten en de Sovjetunie tot een grote kernoorlog kan leiden – zijn aanzienlijk. Voor de Verenigde Naties (en voor het multilateralisme) is een nieuw soort bipolaire rivaliteit zeer bedreigend. Misschien is de onderlinge afhankelijkheid in de wereld echter zo toegenomen, dat rivalisering verhuld blijft en de goede vormen in acht blijven genomen. Maar hoe dan ook, de positie van de Verenigde Staten kan op langere termijn moeilijk nog sterker worden en dit land kan het dan ook niet stellen zonder de steun van bondgenoten.

Van Staden analyseert de mogelijke ontwikkeling van grote-mogendhedenrivaliteit niet, maar acht het wel denkbaar dat er een nieuw type *balance of power*-beleid zou kunnen ontstaan, dat tegen de Verenigde Staten gericht zou zijn. In zijn bijdrage biedt Van Ham een van de voorwaarden daartoe aan: de volgens hem niet meer te vermijden strategische kloof tussen Amerika en Europa, die de NAVO in militair opzicht irrelevant maakt. Daarom moet de EU volgens Van Ham het heft in eigen handen gaan menen. Maar volgt zijn analyse niet te zeer de gebaande paden van de actuele discussie? En zijn die paden niet erg kort? Zou een andere machtspolitieke figuratie in de wereld het Atlantisch bondgenootschap niet juist weer van doorslaggevend belang kunnen maken?

Twee andere bijdragen die mij bevielen – door Rood en Pijpers geschreven – behandelen de vraag of uit de Europese Unie een *federale staat* zal ontstaan. Zij wijken niet voor de waan van de dag, zoals versterkt door de ambities van de Europese Conventie en het streven naar een Europese Grondwet. Europa blijft voorlopig een *sui generis*-constructie, enig in haar soort, die berust op het feit dat soevereine staten zich niet vrijwillig volledig aan een supranationaal federaal gezag zullen onderwerpen, maar wel in hun beleid afhankelijker worden van het proces dat ze zelf op gang hebben gebracht. Intergouvernementele en supranationale besluitvorming, zo stelt Rood, zijn geen tegengestelden, maar horen bij elkaar (als bronnen van stagnatie en ontwikkeling). Pijpers voegt hieraan toe dat Conventie en Grondwet niet productief zijn, en alleen nuttig voor de supermogenheid die Europa nooit zal zijn.

Aangezien ik aan de twintig jaar ontwikkeling van Clingendael zelf aandacht wilde geven, kan ik dat

minder doen met de andere interessante bijdragen aan de bundel. Ik noem ze kort. Melissen geeft een interessante en soms verrassende analyse van het teruglopen van het belang van topconferenties; Meerts laat de lezer profiteren van zijn grote ervaring met simulatie van onderhandelingen, waarbij hij wijst op het gevaar voor partijen erin verstrikt te raken. De ontwikkeling van de militaire technologie – de Amerikaanse, zoals doeltreffend gebruikt om Irak op de knieën te krijgen (maar die niet opgewassen bleek tegen de naoorlogse strijd) – wordt helder uiteengezet door Osinga en De Wijk. Homan laat zien hoe het idee van ‘interlocking institutions’ als grondslag van Europese veiligheid door onderbenutting van vooral de OVSE aan belang heeft verloren. De ontwikkeling van terrorisme wordt nuchter geanalyseerd door Marianne van Leeuwen, die Clingendael helaas heeft verlaten voor een positie dichtbij het beleid.

Ook wil ik de vier bijdragen noemen over conflict en conflictbeheersing en over internationale politieke

economie. Ten slotte is daar nog een interessant (niet als zodanig gepresenteerd) koppel: Boots analyse van het Internationale Strafhof en Leurdijks beschrijving van de achtergrond van de Amerikaanse politiek daartegenover in de vorm van het, als inherent gezien, recht op individuele en collectieve zelfverdediging, zoals opgeëist na ‘9/11’.

Al met al een interessante bundel, die vertrouwen geeft in de rol die het Instituut Clingendael ook in de toekomst zal spelen.

Noot

I ‘Een Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen’, augustus 1982, blz. 422-424.

DR. G. VAN BENTHEM VAN DEN BERGH is emeritus hoogleraar internationale betrekkingen aan het Institute of Social Studies (ISS) te Den Haag. Hij was ook bijzonder hoogleraar namens het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken (NGIZ) aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Democratie, buitenlands beleid en militair optreden

BEN SCHENNINK

Philip P. Everts: *Democracy and Military Force*. Houndmills: Palgrave, 2002; 272 blz.; £ 52,50; ISBN: 0-333-96859-X

MET ZIJN NIEUWE BOEK LEVERT PHILIP Everts opnieuw een belangrijke bijdrage aan het debat over de mogelijkheid en wenselijkheid van democratische controle over het buitenlands beleid. In dit boek stelt hij drie thema's centraal. In de *eerste* plaats gaat hij in op de gevolgen van het einde van de Koude Oorlog voor de openbare mening over het militair apparaat, zijn omvang en inzet. In dat kader past ook de vraag naar

de mate van stabiliteit en consistentie van de publieke opinie. Een *tweede* thema dat uitgebreid aandacht krijgt, is de zogeheten ‘slachtofferhypothese’, ofwel de veronderstelling dat de mate van publieke steun voor inzet van militairen in VN-vredesoperaties en humanitaire interventies afhangt van het risico dat deze militairen lopen slachtoffer te worden. Het *derde* thema betreft de vraag hoe relevant de publieke

opinie is voor beleidsmakers en beleidsvorming en wat de relatie is tussen publieke opinie en beleid.

Na de inleiding begint Everts zijn boek met een drietal hoofdstukken over theorie en methodologie. In hoofdstuk 2 zet hij de relatie tussen democratie en buitenlands beleid volgens de realistische school en de liberale school in de leer der internationale betrekkingen tegenover elkaar. De realisten willen het

publiek op afstand houden om de kwaliteit van het beleid niet te schaden, de liberalen willen het publiek er juist bij betrekken om de kwaliteit ervan te verhogen. Everts concludeert dat dit debat een steviger empirische basis verdient. Om die te krijgen, is een nieuwe onderzoeksagenda nodig. Hij komt tot die conclusie in hoofdstuk 3, mede op basis van een interessante analyse van de wijze waarop de Amerikaanse regering in 1998 er niet in slaagde het militaire optreden tegen Irak aan het eigen publiek te verkopen. Volgens Everts faalde de regering in Washington omdat ze niet echt in het debat met het publiek geïnteresseerd was, maar via het publiek aan Saddam Hoessein wilde laten zien dat het haar ernst was.

Everts gebruikt het voorbeeld voor een aantal theoretische lessen en ontwikkelt op basis daarvan zijn nieuwe onderzoeksagenda. Die bestaat uit: 1 conceptueel en methodologisch onderzoek naar wat met 'publieke opinie' bedoeld wordt en hoe deze gemeten en beschreven dient te worden. Vervolgens dient 2 het onderzoek gericht te worden op de aard, inhoud en intensiteit van de publieke opinie en op: 3 de wijze waarop meningen over buitenlands beleid worden gevormd en met elkaar en met andere kenmerken van de persoon en zijn of haar sociale omgeving gerelateerd zijn. Ook dient 4 de relatie tussen publieke opinie en beleid veel meer aandacht te krijgen.

In de volgende hoofdstukken geeft Everts eerste aanzetten tot de invulling van deze agenda. Hij begint in hoofdstuk 4 met het conceptuele kader en de theoretische en empirische achtergronden van de andere vragen uit zijn onderzoeksagenda. Dat geschiedt kundig en beknopt. In hoofdstuk 5 gaat hij in op de vraag naar stabiliteit en intensiteit van de publieke opinie door te onderzoeken hoe het einde van de Koude Oorlog weerspiegeld wordt in steun voor veranderingen in de

militaire hardware en bestedingen. Hier blijkt – opnieuw – dat de publieke opinie redelijk stabiel is en dat veranderingen – zoals het einde van de Koude Oorlog en nieuwe conflicten – worden opgepikt.

De vraag naar de inhoud van de publieke opinie en naar steun voor militair optreden komt aan de orde in drie hoofdstukken over de Golfoorlog van 1990-1991, de VN-vredesoperatie in Bosnië (inclusief het drama-Srebrenica) en de humanitaire interventie door de NAVO in Kosovo in 1999. Materiaal over de Golfoorlog komt uit Nederland, de Verenigde Staten, Frankrijk, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Italië en Spanje. Het hoofdstuk over Bosnië is geheel gebaseerd op Nederlands materiaal en wordt door Everts gebruikt voor een beschrijving van de impact van de publieke opinie in de diverse fasen van beleidsvorming betreffende de Nederlandse deelname aan de vredesoperaties in Bosnië. Het hoofdstuk over Kosovo bevat materiaal uit alle oude en nieuwe NAVO-landen en ook enige gegevens over de niet-NAVO-leden, zoals Rusland.

In het hoofdstuk over Kosovo laat Everts zien dat in het bijzonder de Verenigde Staten aarzelden grondtroepen te sturen, omdat president Clinton bang was dat de publieke opinie geen slachtoffers zou accepteren. Onterechte angst, volgens Everts. De relatie tussen slachtoffers en publieke steun voor militair optreden krijgt uitgebreid aandacht in hoofdstuk 9. Daarin blijkt dat die relatie niet zo direct is als de 'slachtofferhypothese' veronderstelt. De legitimiteit van het optreden, de verwachtingen van de mensen uit het conflictgebied en de kans op succes of falen van het militair optreden behoren tot de factoren die de publieke opinie meeweegt in de mate waarin zij slachtoffers accepteert. Dat de hypothese toch zoveel steun krijgt, komt volgens Everts omdat zij een goed alibi is voor politici die zich aan hun ver-

antwoordelijkheid willen onttrekken. Deze conclusie herhaalt hij in het slothoofdstuk. Daar laat hij echter vooral zien dat er nog heel wat werk te doen is voor onderzoekers van de publieke opinie en dat zijn onderzoeksagenda daarbij een goede richtingwijzer is.

Op enkele punten verdient die agenda aanvulling. Dat betreft niet de noodzaak meer onderzoek te doen naar de relatie tussen publieke opinie en beleid. Dat verband blijft een onderbelicht thema. Maar als je die relatie in vergelijkend perspectief goed wilt onderzoeken, is aandacht nodig voor de mate van *openheid van de politiek*, wat Everts in dit boek ten onrechte over het hoofd ziet. Ook heeft het mij verbaasd dat hij weinig oog heeft voor de vraag of er geloofwaardige alternatieven zijn voor militair optreden. De laatste oorlog in Irak heeft bewezen dat de publieke opinie het alternatief van wapeninspecties door de VN omarmde en niet toe was aan militaire interventie.

Deze opmerkingen nemen echter niet weg dat Everts een goed en zeer bruikbaar boek geschreven heeft. Het is te hopen dat veel beleidsmakers en onderzoekers er kennis van nemen en de lessen erin ter harte nemen. Het is ook te hopen dat Everts doorgaat met zijn onderzoek. De doctrine van de preventieve oorlog van de Amerikaanse regering maakt een alerte publieke opinie en onderzoekers die deze openbare mening goed kunnen interpreteren, meer dan ooit noodzakelijk.

BEN SCHENNING is verbonden aan het Centrum voor Internationaal Conflict-Analyse en -Management (CICAM) van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Lobbyen in het labrynt: Nederlandse belangenbehartiging in Brussel

LEENDERT JAN BAL

Frans Kok, Peter Kramer & Tom van der Maas (red.): Het Brussels labrynt – Hoe Nederlanders lobbyen in Brussel. Amsterdam: Bert Bakker, 2004; 140 blz.; 16,95 euro; ISBN: 90-351-2645-9

KLINKENDE NAMEN ZIJN DOOR DE DRIE redacteurs bijeengebracht. Het onderhoudende boek met enkele leuke *cartoons* bevat korte essays van ministers Bot en Brinkhorst, Euro-commissaris Bolkestein en andere (ex-)politici, lobbyisten en vertegenwoordigers van belangengroepen. Velen vertellen hun succesverhaal en de Nederlandse lobbygoeroe Van Schendelen geeft een aantal van zijn bekende lessen mee aan het einde van het boek. Van Schendelen heeft geen gemakkelijke taak opgelegd gekregen van de redacteurs voor het formuleren van een ondubbelzinnig slot. De bundel is veelal vermakelijk en leest makkelijk weg, maar de bijdragen zijn rijp en groen door elkaar en er valt moeilijk een rode draad in te ontdekken. Het boek vormt daarmee meer een doolhof dan een wegwijzer naar de methoden waarmee Nederlanders in Brussel lobbyen.

De prominente politici in het boekje schetsen samen een zorgwekkend beeld. Bernard Bot voorspelt: 'Na de toetreding van tien nieuwe lidstaten in mei 2004 zal onze invloed binnen de EU en ook in de Commissie verder afnemen.' (blz. 16) Frits Bolkestein wijst de weg en noemt kennis, precisie en timing belangrijke elementen voor een goede lobby, maar '[H]et komt vaak voor dat lobbyisten aankloppen bij mensen die niets met het dossier te maken hebben.' (blz. 19) Laurens Jan Brinkhorst doet hier een schepje

bovenop: 'Nederlanders voelen zich vreemd en ongemakkelijk op het Europese politieke speelveld. We participeren veel te weinig in het politieke proces in Brussel.' (blz. 101) Volgens Brinkhorst zijn de Nederlandse kooplieden 'piraten', maar, zo kan geconcludeerd worden na het lezen van zijn hoofdstuk, zij voelen zich wellicht thuis op zee, maar niet in de Belgische binnenlanden, waar Brussel ligt.

Tegenover deze meer waarschuwendende hoofdstukken steken de 'ego-documenten' vreemd af. De succesverhalen geven maar moeilijk inzicht in de ondertitel van het boek *hoe Nederlanders lobbyen in Brussel*. Nergens worden de Nederlandse acties afgezet tegen het opereren van andere nationaliteiten binnen de Europese instellingen. Enige oprechte zelfkritiek valt alleen bij Kitty Roozmond (FNV) te bespeuren, hetgeen prijzenswaardig is. Bovendien vallen deze praktijkhoofdstukken niet allemaal logisch te plaatsen. Zo staan bijvoorbeeld de pleidooien voor de NAVO en de Benelux los van het thema lobbyen in de Europese Unie. Oud-Europarlementariër Maij-Weggen kan alleen een succesvol voorbeeld bedenken uit de tijd dat zij in 1991 als minister van Verkeer en Waterstaat voorzitter van de Transportraad was. Er hoeft niets afgedaan te worden aan het voorbeeld, maar als elders in het boek gesteld wordt dat het Europees Parlement het domein van de lobby-

ist is, dan is het toch jammer dat dit door haar onbesproken blijft.

Dit alles hoeft zeker niet tot de conclusie te leiden dat het Nederlandse lobbyen kommer en kwel is. Het boekje bevat ook goede lobbyvoorbeelden, noemt verdienstelijke Nederlanders binnen de Europese instellingen en onderschrijft het initiatief een speciaal ambtenaar in Brussel te benoemen om te werken aan versterking van de Nederlandse positie binnen de Europese instellingen, waarover waardering wordt uitgesproken. De vele belangen die er per definitie in Brussel te verdedigen zijn, maken het achterblijven tot een achterhaalde optie, zo houdt Van Schendelen de achterblijvers terecht voor. Juist deze conclusie had toch tot meer Brusselse rimpeelingen in de Haagse vijver moeten leiden. Het boekje biedt helaas niet veel meer dan een vrijblijvende inleiding. Hierdoor blijft een realistisch zelfbeeld van de Nederlandse lobby in het Brusselse labrynt verscholen.

DRS L.J. BAL is werkzaam bij de Nederlandse Permanente Vertegenwoordiging (PV) in Brussel.

Democratie en politie in postcommunistische samenlevingen

ROOS TOXOPEUS

Niels Uildriks & Piet van Reenen: *Policing Post-Communist Societies: Police-Public Violence, Democratic Policing and Human Rights*. Antwerpen/Oxford/New York: Intersentia/Open Society Institute, 2003; xiv + 249 blz.; 40,- euro; ISBN: 90-5095-299-2

DE OOST-EUROPESE LANDEN ZIJN VERWIKKELD in een complexe overgang van het communistisch systeem naar een democratische rechtsstaat met een onafhankelijk rechtssysteem. De politie en haar rol en functioneren in de maatschappij zijn gezichtsbepalend voor het karakter van een samenleving. In *Policing Post-Communist Societies* hebben Uildriks en Van Reenen hiernaar onderzoek gedaan. De studie richt zich vooral op landen die de eerste fase van de post-communistische transitieperiode succesvol, zo zeggen de auteurs, hebben afgelegd. De belangrijkste onderwerpen van deze studie zijn: 1 problemen met *legitimiteit* en *vertrouwen*; 2 het *gebruik van geweld* door de politie; en 3 de mate waarin de politie *rekenschap* verschuldigd is voor haar gedrag.

Onderzoek werd verricht in drie landen: Litouwen, Rusland en Mongolië, met inschakeling van lokale partners. In Litouwen werden vijf, in grootte variërende steden in het onderzoek betrokken. In Rusland was het daarentegen slechts mogelijk onderzoek te doen in de stad Perm en omgeving. Hierbij moet worden aangetekend dat de politie van Perm kennelijk een uitmuntende reputatie heeft wat betreft haar openheid en hervormingsgezindheid. De auteurs merken dan ook op dat de resultaten van het onderzoek in Perm niet als representatief voor geheel Rusland kun-

nen worden beschouwd. De resultaten van het onderzoek in Mongolië zijn niet in deze bundel opgenomen, omdat de Mongoolse politie hiertoe geen toestemming gaf.

In zowel Litouwen als Rusland was circa 60% van het onderzoek gericht op de reguliere politie (*patrol service*) en zo'n 40% op de verkeerspolitie. Dit grote aandeel van de verkeerspolitie komt voort uit het feit dat deze zich in beide landen niet alleen bezighoudt met verkeerscontroles e.d., maar vaak assisteert bij misdaadbestrijding en inspringt bij verstoringen van de openbare orde.

Naast de gegevens die door middel van groepsinterviews en enquêtes onder alle gelederen van de geüniformeerde politie in de twee landen zijn verkregen, werd bij de studie ook gebruikgemaakt van onderzoek naar 'police-public violence' dat in 2000 onder supervisie van de *Organisation Mondiale Contre la Torture* (OMCT) werd verricht in Bulgarije, Roemenië en Polen. Dit dient ertoe de resultaten uit de Litouwse en Russische onderzoeken in een breder Oost-Europees perspectief te plaatsen.

Dat de uitkomsten van het onderzoek af en toe dubieus zijn, zal weinigen verbazen. De auteurs zijn daar ook eerlijk in en zetten zelf de nodige kanttekeningen bij hun resultaten. De mate van medewerking van de geïnterviewde func-

tionarissen liep nogal uiteen, afhankelijk van bijv. het tijdstip waarop en het gezelschap waarin werd gesproken. Ook de reacties op bepaalde gevoelige vragen duiden erop dat de gegeven antwoorden met enige voorzichtigheid moeten worden betracht. Vooral bij het onderzoek in Perm leverde dit de nodige methodologische problemen en minder onthullende resultaten op. Ten aanzien van de enquêtes was er van een duidelijk onbevanger houding onder de politiefunctionarissen sprake.

Laten we beginnen bij het eerste onderwerp van het onderzoek: de *legitimiteit* van de politie. Onder het communistisch regime was er geen sprake van acceptatie van het gezag van de politie. Passend in het systeem van de communistische maatschappij was gehoorzaamheid de regel. Maar nu deze postcommunistische staten op weg zijn democratische samenlevingen te worden, is de publieke instemming met de rol van de politie essentieel. Publiek draagvlak is de levensadem van een goed functionerend politie-apparaat in een democratische rechtsstaat. Deze noodzaak van legitimiteit van de politie is een nieuw aspect in de postcommunistische samenleving. De nieuwe maatschappelijke positie van de politie vergt verandering in de relatie tussen politie en burgers. En dat is geen eenvoudige opgave. Naast de nieuwe vaardigheden en de

democratische gedragskenmerken die politiefunctionarissen zich eigen moeten maken, moeten immers ook de burgers – die tientallen jaren de politie als een letterlijk angstaanjagend apparaat hebben ervaren – van het veranderd karakter van de politie overtuigd raken. Het gebruik van geweld door de politie en de mate waarin zij kan worden aangesproken en aangepakt op haar gedrag, zijn voorafgaande voorwaarden voor legitimiteit.

Politieke legitimiteit zal op den duur moeten leiden tot legitimiteit van de diverse overheidsinstanties, waaronder de politie. De beste manier om deze legitimiteit te toetsen, is de bevolking te ondervragen. Er zijn in dit onderzoek echter geen harde gegevens gebaseerd op enquêtes onder de bevolking voorhanden. Wel is evident dat de politie zich zeer gewantwoord voelt. Interessant is dat de Litouwse (en ook de Poolse) politie daar veel meer last van schijnt te hebben dan die in Perm, Bulgarije of Roemenië. Dat doet vermoeden dat de definitie van wantrouwen in de diverse landen uiteenloopt.

Volgens de onderzochten zijn belangrijke hinderpalen voor een legitieme, volgens democratische normen goed functionerende politie soms erg eenvoudig te slechten. Het gaat dan om behoorlijke salarissen, adequate opleiding en voldoende (goed werkend) materiaal, en dan

moet niet alleen worden gedacht aan computers, maar ook aan goede verwarming in het politiebureau. Waar dit alles nu nog ontbreekt – en dat komt nog heel vaak voor – is de politie veelal corrupt, voelt ze zich geïsoleerd en is het moreel laag. Uit studies onder de bevolking komt een ander beeld naar voren.¹ Burgers verklaarden dat hun negatieve houding tegenover de politie werd veroorzaakt door corruptie, onprofessioneel gedrag, machtsmisbruik en gebrek aan bereidheid gewone burgers te beschermen.

Overigens is het *gebruik van geweld* tussen politie en burgers, en dan vooral geweld van burgers tegen de politie, toegenomen. Dit kan worden teruggevoerd op het uiteenvallen van de oude politieke en sociale structuur, inclusief de controle-instrumenten.

Ten slotte rest de vraag naar de *verantwoording* van de politie. De auteurs merken op dat het gebrek aan transparantie van de bestudeerde systemen een groot probleem vormde bij het onderzoek. Over het algemeen lopen wat politieverantwoording betreft formeel-juridische basis en praktijk nogal uiteen. De manier waarop klachten omtrent de behandeling door de politie worden ontvangen (met grote achterdocht) en vervolgens worden behandeld (vaak erg subjectief), duidt erop dat hier nog een lange weg te gaan is.

Onderhavige studie is een inte-

ressant werk, dat zeker vraagt om voortzetting van het onderzoek. De resultaten zijn echter verre van generaliseerbaar, waardoor de titel misleidend is. Het betreft hier zeker geen 'representatief' onderzoek van 'de' politie in Oost-Europese landen – daarvoor zijn de verschillen in uitkomsten tussen de landen te groot. Bovendien is in Rusland alleen in de stad Perm onderzoek gedaan, en Perm is, zo geven de auteurs toe, al niet representatief voor Rusland. Daar komt bij dat voor een werkelijke analyse van het functioneren van de politie onderzoek onder de burgers onontbeerlijk is. De studie doet echter wel de hoop gloren dat in de postcommunistische landen die vanaf 1 mei a.s. tot de EU zullen toetreden, een goed begin is gemaakt met de ontwikkeling naar een democratisch politieapparaat. En aangezien een goed begin het halve werk is, kan worden aangenomen dat voortzetting op het ingeslagen pad relatief voorspoedig zal verlopen.

Noten

- 1 De gebruikte data uit de studies in Bulgarije, Polen en Roemenië omvatten wel enquêtes onder de bevolking.

DRS ROOS TOXOPEUS is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de afdeling Opleidingen van het Instituut Clingendael.

Handelen en onderhandelen in de deelstaten van Noordwest-Europa

GERARD J. TELKAMP

Ute Schürings (red. Georg Michels & Bernd Müller): Zwischen Pommes und Praline. Mentalitätsunterschiede, Verhandlungs- und Gesprächskultur in den Niederlanden, Belgien, Luxemburg und Nordrhein-Westfalen. Publikation des Zentrums für Europäische Integrationsforschung, Bonn (ZEI) und der Staatskanzlei Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf.

Munster: agenda Verlag, 2003; 176 blz.; 14,80 euro; ISBN: 3-89688-169-8

HOE VOOR DE NEDERLANDSE spraakmakende gemeente het Duitse aandeel in de Tweede Wereldoorlog nog altijd een belangrijk ijkpunt is bij de bespreking van actuele zaken, bleek weer eens uit twee recente columns op dezelfde dag in dezelfde krant. Jan Blokker waarschuwde er ironisch voor bij het Amerikaanse voorstel *air marshalls* in passagiersvliegtuigen op de transatlantische route mee te laten vliegen, toch vooral niet te denken aan het woord luchtmaarschalk: 'Dat was Göring.' Eveneens in *de Volkskrant* van 14 januari 2004 besprak Remco Campert het bezoek van de kersverse minister Bot aan Berlijn in de context van de controverse over het Stabiliteitspact als een element van *Wi[e]dergutmachung*. Door een e'tje te vergeten demonstreerde hij, typisch Nederlands, daarmee ook nog eens een oppervlakkige beheersing van de Duitse taal, althans van de *Rechtschreibung*.

Over dit soort gevoeligheden en nog veel meer gaat het vorig jaar verschenen handboekje waarvoor mevrouw Schüring als hoofdverantwoordelijke optrad. Zoals uit de ondertitel blijkt, behandelt het de uiteenlopende manieren van denken en voelen – vroeger zouden we zeggen de volksaard – en de onderhan-

delings- en conversatiegewoonten in Nederland, België, Luxemburg en Noordrijn-Westfalen (NRW). Deze laatste deelstaat is ook de grote sponsor van de publikatie, in het kader van het project 'mentaliteiten, culturen en tradities in Noordwest-Europa'. Miriam Meckel, staatssecretaris voor Europese, internationale en mediazaken van NRW, tekent dan ook voor het voorwoord. De eigenlijke doelgroep wordt immers gevormd door inwoners van NRW die zakelijk of anderszins in contact treden met hun westerburen en meer over hun gesprekspartners te weten willen komen. Dezen wordt echter een spiegel voorgehouden, zodat de leesstof ook relevant en interessant is voor iedere inwoner van de Benelux die zich wil verdiepen in de geestesgesteldheid en contactuele eigenaardigheden van zijn landgenoten en die van hun *Umwelt* in brede zin. Dit bijvoorbeeld in het kader van het zoeken naar bondgenoten in Europese onderhandelingen, ten behoeve van uitvoering van een buurlandenbeleid of, nog meer concreet, bij de samenwerking in euregioverbanden.

De vier grote hoofdstukken behandelen in een notendop nog veel meer dan titel en inleiding beloven. Ook cultuur en politiek

komen ruimschoots aan de orde, voor zover van belang voor bevordering van begrip in grensoverschrijdende contacten. Elementen die bij elk land worden beschreven, zijn onder meer taal, zelfbeeld, betrekkingen met de Duitse oosterbuur in het algemeen, arbeidsklimaat, persoonlijke en zakelijke contacten en manieren van vergaderen, agenderen, onderhandelen, inclusief gedragingen tijdens de onontbeerlijke zakenlunches en -diners.

Per land worden accenten gelegd op bijzondere thema's en er worden ook vele extra's geboden in speciale kaders. Dit alles fraai geïllustreerd en prettig vormgegeven. Voor Nederland staat men bijvoorbeeld stil bij de uiteenlopende manieren waarop Nederlanders en Duitsers discussiëren en met kritiek omgaan. Het poldermodel (in Luxemburg heeft men trouwens een gelijksoortig Luxemburgs model) en de verzuiling krijgen uiteraard ook speciale aandacht. Het spreekt vanzelf dat België het gecompliceerdste hoofdstuk krijgt toebedeeld, met royale aandacht voor problemen van identiteit en imago. Hoelang zal dit land nog in één zo'n hoofdstuk kunnen worden afgehandeld? De modale Nederlander kan heel wat opsteken van het hoofdstuk over Luxemburg

en de paradoxen van dit land, een EU-pionierlidstaat met 40% vreemdelingen binnen zijn grenzen (een derde daarvan Portugees), dat echter zeer hecht aan de eigen identiteit en vooral ook aan de eigen taal. Ook hier blijkt dat veel in dit boekje aan Duitsers gerichte waarschuwingen ook Nederlanders goed van pas kunnen komen: doe vooral niet laatlunkend over de omvang van het groothertogdom en ga tijdens de afsluitende maaltijd niet voortdurend in agenda, gespreksnotities en aktetas snuffelen. Het korte hoofdstuk over NRW meldt ons dat de banden van deze volkrijkste Duitse deelstaat met de hier behandelde westerburen vaak belangrijker zijn dan die met het verre Berlijn. De publikatie eindigt met een nuttige, geannoteerde lijst van relevante *websites* en een summier literatuurlijst.

Enkele puntjes van kritiek. Slaat de uitdrukking *Voetbal is oorlog!* van Rinus Michels werkelijk rechtstreeks op de Nederlands-Duitse WK/EK-rivaliteit (blz. 34)? Nee toch? Ook het dagblad *Trouw* en het weekblad *Vrij Nederland* ontstonden

als verzetskranten (blz. 37). Christoph Buchwald is intussen weer bij de Balie vertrokken (blz. 56). Jammer is dat niets wordt gezegd over de houding van Nederlanders ten opzichte van de Vlamingen/Belgen. Het stukje over de koloniën had wel wat uitgebreider gekund, met bijvoorbeeld vermelding van Nieuw-Guinea, de kwestie-Zuid-Molukken en eventueel ook de inschakeling van Duitsers in de koloniale onderneming (Von Siebold, Junghuhn).

Ten slotte, op gevaar af van het verwijt van subjectief sauveren van een intussen gepensioneerd oud-collega, waarom (blz. 21) moet de onbevengende Duitse lezer geconfronteerd worden met een uitval naar 'methodologische onvolkomenheden' van de 'zogenaamde Clingendael-studie' [1993] over de attitudes van de Nederlandse jeugd, een studie waarvan de resultaten volgens de auteur 'in vakkringen absoluut (durend) omstreden' zijn? Jammer van deze mantra over de slecht-nieuwsboodschap, die wat eenzijdig overkomt waar twee pagina's verderop wordt vermeld dat de miljoenen

die van Nederlandse zijde na en mede naar aanleiding van die verwerpelijke studie werden geïnvesteerd, anno 2000 wellicht toch tot enige verbetering hebben geleid. Op de literatuurlijst ontbreken nu niet alleen de titel van het onderzoek, ook de twee in Engels, resp. Duits bij Swets & Zeitlinger, resp. Nomos Verlag uitgegeven boekwerken waarin de verantwoordelijken voor het Clingendael-onderzoek (ook medewerkers van de Leidse universiteit) hun bevindingen nog eens hebben toegelicht en uitgewerkt.

Bovenstaande kritische kanttekeningen doen niets af aan mijn lof voor dit zeer leesbaar, informatief en inzicht biedend werk van een auteur die een ondersteunende redactie en een stuurgroep van te zamen totaal vijftien personen naast zich moest dulden en zo'n twintig instellingen en honderd personen voor medewerking bedankt. *Gründlich* en *fair*.

DRS GERARD J. TELKAMP, historicus, is eindredacteur van de *Internationale Spectator*.

Wiens dogma ontrafelen de klimaatsceptici?

GERBRAND KOMEN & BERT METZ

Hans Labohm, Simon Rozendaal & Dick Thoenes: *Man-Made Global Warming: Unravelling a Dogma*. Brentwood, Essex: Multi-Science Publishing Co. Ltd., 2004; vii + 192 blz.; £ 37,50; ISBN: 0-906522-25-0

DE GEVOLGEN VAN KLIMAATVERANDERING gaan iedereen aan. Ze zijn daarom onderwerp van een levendig publiek debat. De auteurs van *Man-Made Global Warming: Unravelling a Dogma* dragen met hun boek bij aan dit debat vanuit de visie dat een integrale insteek geboden is: wetenschap en beleid moeten in samenhang bekeken worden om een

standpunt te kunnen innemen. Een goed uitgangspunt, waarvoor de auteurs te prijzen zijn, zeker gezien het feit dat zij er bovendien in slagen een behoorlijke detaillering te combineren met een vlotte schrijfstijl. In vogelvlucht passeren allerlei relevante aspecten van de klimaatproblematiek die de lezer het gevoel van overzicht geven, waarbij echter

gaandeweg steeds meer in herhaling wordt gevallen.

De auteurs hebben, zo blijkt uit de proloog, een missie. Zij twijfelen aan de menselijke invloed op het klimaat, geloven dat de klimaatwetenschap opzettelijk ondeugdelijk opereert en stellen dat, mocht klimaatverandering toch reëel zijn, het Kyoto Protocol ineffectief en verspil-

lend is. De argumenten die zij hiervoor aanvoeren, zijn echter vaak suggestief of ronduit onjuist.

Scientists are in it for the money?

Klimaatwetenschap en klimaatbeleid gaan hand in hand: het beleid wordt in sterke mate geïnspireerd door wetenschappelijke inzichten. De overheden articuleren hun sterke behoefte aan klimaatkennis in de vorm van onderzoekssubsidies. De auteurs vinden deze klant-leverancier-relatie ongezond en opperen dat zo'n wederzijdse afhankelijkheid in het algemeen een corrumperende invloed heeft. Helaas toont het boek niet aan of er in dit geval metterdaad van een dergelijke verderfelijke invloed sprake is. Het enige dat wordt geuit, is een litanie aan suggestieve en slecht onderbouwde beschuldigingen en insinuaties. De 'aanhangers van de theorie van klimaatverandering' worden in een politiek christelijke en/of linkse hoek geplaatst (o.a. blz. 79), zijn in de ogen van de auteurs dus per definitie onbetrouwbaar en alleen maar uit op meer onderzoeksgeld. Een ecooloog die deelneemt aan het debat wordt gekarakteriseerd als behorend tot 'a new breed of almost autistic green totalitarians. [...] He does not shy away from using intimidation.' (blz. 147). Felle aantijgingen worden overigens zelden zelf gemaakt, maar eerder van anderen geciteerd (zoals op blz. 5, waar Richard Lindzen wordt geciteerd: '...meteorology has always been a science for the less gifted...'). Dit soort aanvallen zijn niet alleen onder de gordel, ze geven ook blijk van een cynische opvatting, die de hele wetenschap in een kwaad daglicht stelt.

Het Intergovernmental Panel on Climate Change

De klimaatwetenschap is voor niet-ingewijden ontoegankelijk en onoverzichtelijk door de enorme hoeveelheid literatuur, het techni-

sche karakter ervan en de breedte in het denken die erin kan worden aangetroffen. Het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) van de Verenigde Naties, een denktank van tweeduizend gerenommeerde wetenschapslieden, stelt daarom vijfjaarlijkse overzichten samen, waarin de grote lijn in de klimaatliteratuur, inclusief de bandbreedte ervan, inzichtelijk wordt gemaakt voor beleidsmakers. De consensus in deze rapporten betreft de beschrijving van het gehele speelveld, inclusief verschillen van inzicht. Dus uiteraard niet, in tegenstelling tot wat door auteurs wordt beweerd, de wetenschappelijke inzichten op zich zelf. Mede om die reden is het woord 'onzekerheid' met afstand het meest gebruikte woord in de samenvattingen van die rapporten. Waar de auteurs van het hier besproken boek dat als een zwakte zien, benadrukken wij hier dat daaruit juist de integriteit van de informatie blijkt. Overigens is hiermee niet gezegd dat de wetenschap alleen maar onzekerheden verkoopt. Zo is er een brede wetenschappelijke overeenstemming over het feit dat het wereldklimaat significant opwarmt. Waarschijnlijk wordt het merendeel van die opwarming vanaf het midden van de 20ste eeuw door de mens veroorzaakt. De gevolgen van de opwarming zijn nu al duidelijk merkbaar in maatschappelijke en natuurlijke systemen. Het is zeer waarschijnlijk dat de opwarming zich de komende eeuw versterkt zal doorzetten. Technisch en economisch is het beperken van die opwarming evenwel een haalbare kaart.

Is klimaatverandering niet erg?

De IPCC-rapporten voorzien de klimaatbeleidsdiscussie dus van een kennisbasis. Gelijkelijk geïnformeerde partijen kunnen zich heel verschillend opstellen in het klimaatdebat, zoals ook blijkt uit de moeizame klimaatonderhandelingen. De afweging van risico's, bijvoorbeeld

kans op schade aan ecosystemen versus mogelijke economische implicaties van kosten van milieumaatregelen, hangt af van de belangen en de ideeën van de betrokkene. Dat leidt tot verschillen van inzicht die kunnen worden uitgewisseld, maar die vaak niet worden beslecht. Het is uiteindelijk aan de politiek daar een weg in te vinden.

De auteurs van *Man-Made Global Warming* zijn zelf van mening dat de bestaande inzichten in door mensen veroorzaakte klimaatverandering onvoldoende zijn om vérgaand beleid te rechtvaardigen. Bovendien relativeren zij de nadelige effecten van de opwarming. Prima, daarmee verwoorden zij een standpunt dat op zich zelf een plek verdient in de politieke discussie. Door hun 'missie' hebben de auteurs echter grote moeite met andersdenkenden, die, zo predikt dit boek, wellicht verblind zijn door linkse ideologie, religieus besef of doorgeslagen milieubewustzijn. Deze respectloosheid staat een evenwichtig politiek debat in de weg.

Is klimaatverandering niet waar?

Het boek gaat in op verscheidene wetenschappelijke aspecten van klimaatverandering, vaak met het doel aan te tonen dat er het nodige schort aan uitspraken van de klimaatwetenschap. Zo stellen auteurs dat de wereldgemiddelde temperatuur, waaraan de mondiale opwarming wordt afgelezen, geen betekenis heeft vanwege de grote dagelijkse en jaarlijkse variaties van de temperatuur op één locatie. Bovendien zou, om toevalligheden te elimineren, dagelijks op vijf miljoen plekken moeten worden gemeten, in plaats van de huidige 5.000 stations. Ten slotte merken zij op dat het geleidelijk toenemende aantal stations in stedelijk gebied wel eens verantwoordelijk zou kunnen zijn voor de waargenomen opwarming.

Inderdaad zijn de dagelijkse en jaarlijkse variatie van de tempera-

tuur op één locatie veel groter dan de waargenomen wereldgemiddelde opwarming van 0,6°C. Echter, zowel op theoretische gronden als proef-ondervindelijk is vastgesteld dat 100, dus niet 5 miljoen, stations volstaan bij het berekenen van een representatieve wereldgemiddelde temperatuur. De invloed van het stadseffect is wetenschappelijk goed begrepen en bedraagt maximaal 0,1°C. Alles te zamen bedraagt de precisie van de waargenomen opwarming ± 0,2°C. De opwarming van 0,6°C sinds 1860 is dus significant. De auteurs zijn op de hoogte van deze informatie: 'The conclusion is that the measured average temperature anomalies have an inherent inaccuracy that may well be on the order of several tenths of 1°C' (blz. 29). In hun betoog komt die mededeling over als een geweldige tekortkoming van het onderzoek, terwijl er dus goed beschouwd wel degelijk sprake is van een goed gedocumenteerde mondiale opwarming. Ook veel andere wetenschappelijke uiteenzettingen in het boek zijn op zijn gunstigst misleidend te noemen.

Is klimaatbeleid te duur?

Het is opvallend dat een emeritus hoogleraar en een econoom allerlei aanvallen uitvoeren die evengoed op hun eigen denken en handelen kunnen terugslaan. Wat bijvoorbeeld opvalt is dat zij – waar de onzekerheden in de klimaatkennis breed worden uitgemeten, vaak uit proporties geblazen om het mogelijke probleem te bagatelliseren – de economische schade van maatregelen zonder meer op 'honderden miljarden dollars per jaar' begroten. De IPCC-rapporten geven niet alleen een brede marge voor de temperatuurstijging in de komende honderd

jaar, ze bevatten ook de zeer uiteenlopende schattingen van de kosten van uitvoeren van het Kyoto Protocol. Van verwaarloosbare kleine fracties van procenten van het BNP tot maximaal enkele honderden miljarden voor alle industrielanden samen, ofwel 2% van het gezamenlijke BNP in 2010. Recente schattingen van het CPB komen uit op 0,2% voor Nederland en Europa.

Het argument, door de auteurs ook vaak gebruikt in de media, dat het Kyoto Protocol de temperatuurstijging in 2050 met slechts 0,02°C vermindert en dus nutteloos is, gaat totaal voorbij aan de notie dat het Protocol nooit bedoeld is als definitieve afspraak. Iedereen weet dat het een eerste stap is in een reeks afspraken die moeten worden gemaakt in het kader van het VN-klimaatverdrag. Een opmerking dat het Protocol op zich zelf niet veel bijdraagt, bevestigt alleen maar de ernst van de problematiek. Daarnaast toont het aan dat er na Kyoto nog veel meer moet gebeuren. Overigens zijn door IPCC ook kosten-schattingen voor een maximale reductie van het klimaatrisico bekeken. Als het probleem stapsgewijs over de komende vijftig jaar aangepakt zou worden, hoeven de kosten niet uit de hand te lopen. Maximaal duurt het één tot twee jaar langer vooraleer de wereld dezelfde economische groei bereikt heeft als wanneer het klimaatprobleem genegeerd zou zijn. De mogelijke schade van die keuze is nog moeilijker te schatten, maar kan best wel eens in dezelfde orde van grootte liggen.

Conclusie

De ongegronde diskwalificatie van andersdenkenden en de wetenschappelijke ondeugdelijkheden plaatsen dit boek in een geïsoleerde

positie. De inhoudelijke argumenten van de 'sceptici', hier verwoord door de auteurs, maar al veel langer geuit door geestverwanten in binnen- en buitenland, kunnen de toets van een serieuze kritiek niet doorstaan. Ze worden op suggestieve wijze verbonden aan halve waarheden, zijn merendeels afdoende weerlegd of maken gewoon deel uit van de erkende onzekerheidsmarges. Per saldo is er weinig ruimte voor twijfel aan de belangrijkste bevindingen van het IPCC en de auteurs voegen er niets aan toe om die te ondergraven. Er is sprake van waarneembare opwarming en daarmee samenhangende natuurverschijnselen. Er wordt een verdergaande opwarming verwacht in de komende eeuw met minimaal 1,4°C tot 5,8°C (wereldomvattend gemiddelde). Meer recente ramingen geven aan dat die bovengrens eerder te laag dan te hoog gesteld is. Kortom: er is hier geen sprake van een Dogma, maar van een serieus in kaart gebracht en zorgvuldig gepresenteerd risico. Het publieke debat dient te gaan over hoe om te gaan met dit risico. Daarbij mag best politieke kleur bekend worden. Juist over dat laatste is wel het een en ander te schrijven, maar die kans wordt gemist in dit boek, dat alleen maar bijdraagt aan het scheppen van meer verwarring in het publieke debat.

GERBRAND KOMEN is werkzaam bij het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (KNMI);
BERT METZ is verbonden aan het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiene (RIVM).